

Jelena Čeriman i Zona Zarić

Na šta mislimo kada kažemo...

Nove politike brige

Beograd, 2021.

EDICIJA TRG

Urednici edicije:

Ivica Mladenović, Srđan Prodanović i Gazela Pudar Draško

Naslov:

Na šta mislimo kada kažemo...
Nove politke brige

Autor:

Jelena Čeriman i Zona Zarić

Naučna saradnica, Institut za filozofiju i društvenu teoriju (IFDT),
Univerzitet u Beogradu, Istraživačica saradnica, Institut za filozofiju i
društvenu teoriju (IFDT), Univerzitet u Beogradu

Izdavač:

Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerzitet u
Beogradu; Institut za demokratski angažman jugoistočne
Evrope

Dizajn korica:

Nikola Stevanović

Prelom:

Sonja Nikolić, Tijana Baltić

Mesto i godina izdanja:

Beograd, 2021

ISBN:

978-86-80484-70-9

Štampa:

Colorgrafx

Tiraž:

100 primeraka

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU
I DRUŠTVENU
TEORIJU

FONDACIJA ZA
OTVORENO DRUŠTVO
SRBIJA

Ova publikacija je nastala u okviru projekta "Angažuj, inspiriši, osnaži: Rizom angažovane demokratije" koji realizuje Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu u partnerstvu sa Institutom za demokratski angažman jugoistočne Evrope, uz podršku Fondacije za otvoreno društvo. Stavovi izrečeni u tekstu predstavljaju stavove autora

SADRŽAJ:

Polazne pretpostavke.....	1
Radiografija stanja.....	6
Šta da se radi?.....	13

Na šta mislimo kada kažemo...

Nove politike brige

Polazne pretpostavke

Fokus ovog rada je na aktuelnoj neoliberalnoj krizi, tj. na neoliberalnom modelu koji – negirajući inherentnu ljudsku ranjivost i međuzavisnost – proizvodi neodržive i razarajuće posledice, kako na individualnom, tako i na društvenom planu. Razmatramo, takođe, koje su to okolnosti dovele do poražavajućeg odsustva elementarne brige i potpune razgradnje politika brige, kao i potencijalne elemente izlaza iz takvog stanja. Razumeti na koji način odsustvo brige zapravo govori o distanci ne samo od nas samih, nego i od drugih i od sveta koji nas okružuje, predstavlja jedan od glavnih izazova ovog rada. Upravo se ta distanca nalazi u temeljima otuđenja i indiferencije koji dovode do erozije kolektiva i institucija, kao i vere u iste. Politike brige – ili *care*¹ na engleskom – su upravo ime društvenog fenomena

¹ The Ethics of Care, etike brige predstavljaju normativnu etičku teoriju koja se zasniva na pretpostavci da osnovna motivacija moralnog delanja

koji konfrontira dominantni diskurs o zamenjivosti individue, o „vremenu kao novcu“, o nemanju vremena za sopstveno i blagostanje drugih. Razarajuće posledice globalne pandemije su nam zapravo otkrile kako će za ispravljanje ovakvih grešaka – koje se nalaze u samim osnovama savremenih društava – biti potrebno mnogo više vremena nego što bi to zahtevala implementacija politika brige u svakodnevni život i institucije.

Ako ova analiza stanja ranije nije bila toliko očigledna, pandemija Covid-19 ju je učinila mnogo vidljivijom, ogolevši činjenicu da su ljudska bića izuzetno ranjiva i međusobno zavisna, kao i da im je neophodna ne samo fizička, već i emocionalna briga. Iskustvo pandemije je donekle promenilo dominantni diskurs i otvorilo mogućnosti ozbiljnijeg shvatanja radikalnih reformi države blagostanja. Dve trećine Evropljana se prošle godine izjasnilo za *univerzalni osnovni dohodak*².

treba da bude usmerena na individualne potrebe jasno određenih drugih. Ove teorije premeštaju akcenat moralnog delanja sa „Šta je pravično?“ na „Kako najbolje odgovoriti u datoj situaciji?“. Kanadska psihološkinja Karol Giligan (Carol Giligan) se smatra začetnicom teorija brige i njeno delo *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*, prvi put objavljeno 1982. objašnjava kako razlike u etičkim izborima muškaraca i žena proizlaze iz vaspitanja – usmeravanje dečaka ka autonomiji i individuaciji, a devojčica ka međuzavisnosti.

² Universal Basic Income (UBI) je redovna mesečna isplata koju dobijaju sva punoletna lica isključivo zato što su članovi političke zajednice, bez obzira na njihovo imovinsko stanje i činjenicu da li su zaposleni ili ne. Nekoliko država (Finska i Kanada, a uskoro i Kalifornija), pokrenule su pilot programe sa namerom da provere efikasnost ove ideje. Pristalice tvrde da će siromašni građani imati više koristi od nje nego od aktuelnih sistema socijalne zaštite zato što ovi drugi imaju stroge zahteve koji korisnike često ostavljaju zarobljene u siromaštvu. Ideju univerzalnog osnovnog dohotka brane i liberali i konzervativci i socijalisti, dajući mu drugačije sadržaje. Vid.

a tri četvrtine Amerikanaca je podržalo plan predsednika Džoa Bajdena (Joe Biden) da isplati 1400 dolara svim odraslim Americancima. Povrh toga, pandemija je istakla brojne nejednakosti unutar pojedinačnih suverenih država, ali i između njih. Na tom tragu, postavlja se nekoliko fundamentalnih pitanja: Koje su implikacije prepoznavanja ranjivosti i međuzavisnosti za moralno promišljanje? Šta pravda zahteva u vremenima globalnih kriza poput ove koju živimo proteklih godinu dana? Kako etika brige može da nam pomogne u zamišljanju života koji je vredan življenja u kriznim vremenima?

Urgentne mere preduzete od strane mnogobrojnih država tokom Covid-19 pandemije, nažalost nisu ni dovoljne, niti su potrajale (prema podacima Svetske Banke svega 7% preuzetih mera su još uvek na snazi, a prosečno su trajale tri meseca). Međutim, čini se da su stvorile plodno tle za ozbiljnije razmatranje mera poput univerzalnog osnovnog dohotka i implantacija politika brige.

Pristup iz perspektive etike i politika brige otkriva nekoliko problema u praktičnoj ravni, poput naglaska na modelu ekonomski nezavisne individue; ograničavanja nege na privatnu sferu, te izostanka drugih oblika brige (briga o kolektivu, briga o sebi itd.); kao i percipiranja brige za druge kao tipično ženske obaveze i dužnosti jer je tradicionalno privatna sfera svakodnevnog neophodne nege i brige delegirana ženama. Briga za decu, za starije osobe, kao i za osobe sa mentalnim i fizičkim invaliditetom ogroman je deo posla koji mora da se odradi u bilo kom društvu, a u većini društava predstavlja i izvor velikih nepravdi. Takođe, veoma česti slučajevi davanja prednosti poslu, na relaciji posao -

Goran Radlovački, „Šta je rđavo u univerzalnom osnovnom dohotku“, Novi plamen, 26. april 2020. Dostupno na: <https://www.noviplamen.net/glavna/sta-je-to-rdavo-u-univerzalnom-osnovnom-dohotku/> (pristupljeno 15. 05. 2021).

porodica, uz pretpostavku da su sve odrasle osobe radno aktivne i sposobne da se brinu o sebi, te da je nega jedino potrebna osobama sa invaliditetom, starijim osobama ili deci, povećava rodnu nejednakost žena i teret brige koji na njih tradicionalno pada. Ovo je glavni problem za ostvarenje rodne pravde upravo zato što najveći teret pružanja brige snose žene, i to često bez javnog priznanja da je pružanje brige rad. Vreme koje iziskuje pružanje brige drugima, onemogućava žene da se ostvare u mnogim drugim životnim ulogama, čak i kada je društvo otvorilo mogućnost da ih obavljaju. Samim tim, etike brige služe kao korektiv teorija društvenog ugovora i teorija pravde, uvodeći u „igru“ koncepte *roda i odnosa moći*, kao i način na koje oni stvaraju razlike u etičkim izborima, čime se dovodi u pitanje čitav jedan korpus zapadne političke misli.

Na tom tragu, politike brige predstavljaju normativnu etičku teoriju koja srž moralnog delanja vidi u međuljudskim odnosima svakodnevne neophodne brige, i obuhvata širok skup socijalnih i institucionalnih aktivnosti pružanja i pristupa zaštiti od negativnih posledica uobičajenih rizika životnog ciklusa. One zapravo znače saosećanje, pažnju, brigu, moralni osećaj, skrb. Međutim, kako bi se sačuvalo semantičko bogatstvo i razumele debate oko prijema ovih teorija u Francuskoj – ali i ostalim delovima sveta – obično se koristi anglicizam, jer prevođenjem *care* u briga/skrb dolazi do gubitka dispozicija i aktivnosti koje ulaze u značenje reči *care*. U osnovi ovog pristupa je da država ima značajnu ulogu u konstrukciji solidarnosti, brige, za druge, za kolektiv, jer bez nje nema ni motivacije za udruživanje u državu. Stoga bi trebalo usvojiti političko poimanje osobe prema kojem se ista prepoznaje kao istovremeno sposobna, ali i kao biće koje ima određene potrebe – „kome je potrebno da ima bogate i raznovrsne životne aktivnosti“ (Karl Marks) – što može poslužiti i kao merilo blagostanja.

Takva vizija ljudskog bića, koje ugrađuje razvoj i nazadovanje u normalnu putanju ljudskog života, navodi nas na dobar put u promišljanju uloge društva. Dobitnik Nobelove nagrade, ekonomista Amartya Sen i filozofkinja Marta Nussbaum razvili su 1980-ih godina pristup „indeksa ljudskog razvoja“ (HDI) zasnovan na minimalnom spisku osnovnih sposobnosti (shvaćen kao primarna dobra) i usredsređen na ostvarivanje minimalne osnove kvalitetnog života koja se može izračunati na osnovu dostupnih podataka, a na način na koji to BNP i BDP nisu uspjeli da urade. Spisak sposobnosti (*the capabilities approach*) predstavlja skup ideja prethodno isključenih (ili neadekvatno formulisanih) iz tradicionalnih pristupa ekonomije blagostanja, s glavnim fokusom na ono što individua zaista može da ostvari za sopstveno blagostanje, a ne samo ono na šta naizgled, faktički ima pravo.

Pritisak neoliberalne globalizacije doveo je različite evropske modele socijalne države u pitanje i istakao kontradiktornosti na liniji korporativnog uređenja države i socijalnih politika, fetišizam robe³ je tronizovan kao možda nikada u ljudskoj istoriji, a sve društvene sfere se prilagođavaju logici profita i tržišta. Komodifikacija kulturnih politika takođe jedan je od dominantnijih fenomena neoliberalnog poretka⁴. Koncept politika brige se upravo se upravo suprotstavlja ovim tendencijama.

³ U Marksovoj kritici političke ekonomije kapitalizma, fetišizam robe je najizrazitiji oblik čovekovog otuđenja. U tom procesu dolazi do obrnutog reda stvari: umesto da čovek bude gospodar proizvoda svoga rada, događa se da ti otuđeni proizvodi gospodare čovekom, čime čovek postaje rob stvari. Tako se stvara iluzija da roba, kao opredmećeni rad čoveka, ima ljudska, društvena svojstva, kao prirodnom data, nezavisna od proizvođača.

⁴ „Svođenje kulture na potrošnju, rentabilnost i materijalne vrednosti, implicira da se ona, u skladu s novim duhom vremena, tretira kao skup potrošačkih vrednosti, roba za razmenu i servis kao i bilo koji drugi, čime se sužava i narušava sama njena kvintesencija kao jedne od konstitutivnih i autentičnih sfera društvenosti“. Jelisaveta Vukelić, i

Jer, politike brige se tako temelje na tri osnovne pretpostavke: da individue imaju različite nivoe zavisnosti i međuzavisnosti; količina brige, nege koju neko zaslužuje zavisi isključivo od ranjivosti osobe; akcenat na kontekstu i njegovim elementima omogućava najbolji mogući odgovor na potrebe drugoga, a ne ideja pravednosti i sl. Ovakav pristup zapravo omogućava konstantno ažuriranje i sagledavanje svih okolnosti koje utiču na naše moralne odluke.

Radiografija stanja

Navedeni procesi narušili su neophodne osnove na kojima se zasnivaju etike brige i vrednosti jednog društva, a samim tim i jedno od temeljnih načela socijalne države i socijalne politike – načelo jednakog pristupa kvalitetnom zdravstvu i školstvu (bez obzira na kulturni, ekonomski ili socijalni kapital koji pojedinci poseduju ili nasleđuju). Ovo je za posledicu imalo da stepen ostvarenja socijalnih prava građanki i građana u Srbiji u sve većoj meri zavisi od mesta stanovanja i socio-ekonomskog statusa, čime se efektivno iz sistema isključuju pojedinci koji pripadaju depriviranim kategorijama stanovništva.

Uopšteno govoreći, politike brige u Srbiji rezultat su „interakcije socijalističkog i kontinentalnog nasleđa države blagostanja i promena inspirisanih neoliberalnim idejama, u okolnostima koje karakterišu nedosledne političke i ekonomske reforme, slabe institucije i jake profesionalne i biznis lobi grupe“⁵. Srbija se stoga može svrstati u grupu

Ivica Mladenović, „Komodifikacija kulture kao rezultat kulture u krizi“, Teme Časopis za Društvene Nauke, vol. 38, br. 1, 2014, str. 51–52.

⁵ Danilo Vuković, *Preoblikovanje neoliberalizma: socijalna politika u Srbiji (sociološko-pravna analiza)*, Novi Sad, Mediterran Publishing, 2017, str. 303.

nekongruentnih socijalnih režima⁶. Ovu poziciju karakteriše kombinacija elemenata kontinentalnog i liberalnog sistema⁷, kao i prevashodno oslanjanje na porodicu kao glavnog aktera socijalne brige, koja je i dominantni lokus vrednosti solidarnosti iskazane kroz srodstvo. Budući da je na porodicu prebačena odgovornost za blagostanje svih porodičnih aktera, socijalne politike su zapravo tek drugorazredni odgovor⁸ na pitanje obezbeđenja blagostanja građanki i građana, te se takvim politikama ističe koncept socijalne pomoći, a ne socijalnih prava⁹. Iako se u Članu 1 Ustava Republike Srbije ističe da je „Republika Srbija (...) zasnovana na vladavini prava i na socijalnoj pravdi, načelima građanske demokratije“¹⁰, naša analiza pokazuje da je u praksi u području politika brige stanje znatno drugačije.

Uticaj elemenata liberalnog modela na politike brige

⁶ Noemi Lendvai, „Variety of Post-communist welfare: Europeanization and emerging Welfare regimes in the New EU Member States“, Paper for the RC-19 Montreal, August 2009. Dostupno na: http://cccq.umontreal.ca/RC19/PDF/Lendvai-N_Rc192009.pdf (pristupljeno 08. 05. 2021).

⁷ Peter Taylor-Gooby (Ed.), *Welfare States under Pressure*, London, Sage, 2001.

⁸ Pojedine grupe potreba na lokalnom nivou zadovoljavaju prevashodno porodična solidarnost i učešće organizacija civilnog društva, dok akcije lokalne samouprave izostaju u potpunosti. Vid. Sanja Milutinović Bojanić, Jelena Čeriman, i Verica Pavić Zentner, *Siromaštvo, ruralnost, rod: Istraživanje funkcionisanja sistema socijalne zaštite u ruralnim oblastima Srbije*, Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu : Centar za etiku, pravo i primenjenu filozofiju, 2016.

⁹ Gosta Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge, Polity Press, 1990.

¹⁰ Ustav Republike Srbije, „Sl. glasnik RS“, br. 98/2006. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html (pristupljeno 28. 05. 2021).

u Srbiji vidljiv je u skromnim izdvajanjima za socijalne usluge koje karakteriše diskrepancija između zakonskih odredbi, odnosno obaveza izdvajanja budžetskih sredstava za određene potrebe građana i realno izdvojenog iznosa, posebno iz budžeta lokalnih samouprava, što je potpomognuto i nedovršenim procesom decentralizacije i neadekvatnim prevođenjem u lokalni kontekst odredaba iz EU normativnih okvira pod čijim uticajem su se razvijale domaće politike¹¹. Upravo to je slučaj sa programima usmerenim ka smanjenju siromaštva koje karakteriše nizak stepen izdvajanja budžetskih sredstava, a izrazita birokratizacija sistema ogleđa se u rigoroznoj proveru prihoda i ponašanja pojedinaca radi ocene njihove podobnosti, te posledično mali obuhvat stanovništva ovim merama¹². Državni programi u oblasti zapošljavanja nemaju adekvatne mere za osobe iz višestruko ugroženih grupa naročito ukoliko se uzme u obzir da je dugoročna nezaposlenost u Srbiji i dalje na visokom nivou premda opada (2019. učešće dugoročne nezaposlenosti u ukupnoj nezaposlenosti iznosilo je 50,3%)¹³, dok je nezaposlenost žena u porastu i u 2019. je iznosila oko 55%¹⁴.

Pored niskog izdvajanja budžetskih sredstava, nedostaci u ovoj oblasti su i izostanak intenzivnog savetničkog rada i mogućnost učešća ugroženih osoba u više

¹¹ John Hudson, i Stuart Lowe, *Understanding the Policy Process: Analysing welfare policy and practice*, Bristol, Policy Press, 2011.

¹² Marija Babović (pr.), *Izazovi nove socijalne politike: Socijalna uključenost u EU i Srbiji*, Beograd, SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu, 2010.

¹³ Dragan Aleksić, Mihail Arandarenko, Galjina Ognjanov, *Ex-post analiza nacionalne strategije zapošljavanja za period 2011-2020*, Beograd, FREN, 2020.

¹⁴ *Ibidem*, str. 32.

finansijskih mera¹⁵. Posmatrano preko uloge države u ovoj oblasti nanovo je vidljivo da je *srpski model hibridan i nedosledan* budući da se država jednim delom „odriče paternalističkih obrazaca iz prošlosti, ali šalje pomešane poruke kroz intervencije u privredi i sporu privatizaciju javnih preduzeća“¹⁶. Politike socijalnog stanovanja i podrške siromašnima prevashodno su oblast delovanja civilnog društva u Srbiji, dok su politike brige u ovoj oblasti iz aspekta delovanja države i razvijenih strateških dokumenata u potpunoj senci mera usmerenih ka srednjoj klasi (kakav je program povoljnije kupovine stanova za zaposlene u snagama bezbednosti prema Zakonu o posebnim uslovima za realizaciju projekta izgradnje stanova za pripadnike snaga bezbednosti¹⁷ ili program izgradnje stanova za mlade naučne radnice i radnike). I u ovoj oblasti postoji mešavina ekonomskih i socijalnih politika u vidu subvencionisanih stambenih kredita koji olakšavaju kupovinu stana (čak i privlačenjem stranog kapitala omogućavanjem uzimanja stambenih kredita kako za rezidente tako i za nerezidente ukoliko ispunjavaju kriterijume adekvatnog zaposlenja, kreditne sposobnosti i kreditne istorije), ali podstiču i industriju izgradnje.

U celini, javne usluge postaju nominalno opšte dostupne ali su niskog kvaliteta, što posebno važi za zdravstvenu zaštitu, koju barem deklarativno svima pruža država. Ipak, za pojedine zdravstvene usluge postoje liste čekanja, kao i dodatna plaćanja. Da zdravstvena zaštita

¹⁵ *Ibidem*, str. 100.

¹⁶ Marija Babović (pr.), *Ibidem*, str. 217.

¹⁷ Zakon o posebnim uslovima za realizaciju projekta izgradnje stanova za pripadnike snaga bezbednosti, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 41/2018, 54/2019 i 9/2020. Dostupno na: <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-uslovima-izgradnje-stanova-za-pripadnike-snaga-bezbednosti.html> (pristupljeno 10. 05. 2021).

zapravo nije besplatna pokazuje istraživanje budžeta domaćinstava gde potrošnja na zdravstvene usluge iznosi 5% BDP-a¹⁸. U oblasti obrazovanja i dalje se beleže nemogućnosti pripadnica i pripadnika marginalizovanih grupa da uživaju pravo na besplatno školovanje, a neretko im je onemogućen i pristup obrazovnim ustanovama (kako zbog infrastrukturnih barijera za osobe sa invaliditetom, na primer, tako i zbog negativne školske kulture za decu sa teškoćama u razvoju)¹⁹. Kada je reč o politikama u oblasti invalidnosti, primetan je nedostatak vizije o tome kako izvršiti prelazak sa socijalističkog modela jake institucionalne zaštite i medicinskog modela invalidnosti ka neoliberalnom, individualizovanom modelu aktivno uključenih „klijenata“²⁰.

Srednji sloj stanovništva se u ovoj situaciji okreće ka privatnom sektoru radi dobijanja usluga zadovoljavajućeg kvaliteta, pa tako dolazi do postepene privatizacije sektora obrazovanja i zdravstvene zaštite, kojima se pridružuje i dobrovoljni penzioni fond²¹. S druge strane, deprivirani slojevi su izloženi još većoj ugroženosti i nemogućnosti da dostignu socijalnu sigurnost, a stepen socijalne

¹⁸ Jelena Žarković-Rakić et al., *Reduction of child poverty in Serbia: Improved cash-transfers or higher work incentives for parents?*, Belgrade, Partnership for economic policy, 2017.

¹⁹ Olivera Knežević-Florić, Stefan Ninković, i Nataša Tančić, „Inkluzivno obrazovanje iz perspektive nastavnika – uloge, kompetencije i barijere“, *Nastava i vaspitanje*, vol. 67, br. 1, 2018, str. 7-22.

²⁰ Dragana Stanković, „Deinstitucionalizacija osoba sa intelektualnim i mentalnim teškoćama između ljudskih prava i ustanova socijalne zaštite“, u: Vesna Knežević-Predić (pr.), *Politički identitet Srbije u globalnom i regionalnom kontekstu*, Beograd, FPN, 2015.

²¹ Od 1990-ih godina XX veka zabeležen je porast broja privatnih pružalaca zdravstvenih usluga, a poslednjih godina raste i broj akreditovanih privatnih vrtića, dok su dobrovoljni penzioni fondovi ustanovljeni početkom 2000.

isključenosti biva dodatno pojačan u situaciji pandemije Covid-19 budući da sistem socijalnih usluga u Srbiji nije prilagođen njihovim potrebama. Naprotiv, dati sistem se ni ne legitimise vrednostima društvene solidarnosti i kohezije što je vidljivo kako na nivou praksi, tako i na nivou ključnih normativnih odredbi i zakonskog okvira.

Sličan trend je moguće primetiti i u sferi usluga podrške porodici, što je najbolje sabrano u Zakonu o finansijskoj podršci porodici sa decom²². Iako je Srbija iz socijalističkog perioda nasledila razvijene sisteme za brigu o deci, ipak nisu sva domaćinstva jednako obuhvaćena institucionalnom podrškom u oblasti čuvanja, brige i nege dece. Glavne diskrepancije izražene su na liniji centar-periferija, odnosno na nivou socijalne i ekonomske depriviranosti domaćinstva koja će gotovo sigurno značiti isključenost iz institucionalne mreže podrške. Politike brige o deci predškolskog uzrasta zapravo su u direktnoj vezi sa pristupom dobro plaćenim roditeljskim odsustvima i ekonomski dostupnim i kvalitetnim uslugama ranog vaspitanja i obrazovanja²³. Ovim se obezbeđuje ravnopravno učešće roditelja na tržištu rada i u brizi o deci, ali i omogućavaju jednake mogućnosti svakom detetu. Ipak, u postsocijalističkim zemljama, odsustvo radi nege deteta usredsređeno je na majku čime se narušava princip

²² O spornosti ovog Zakona, vid. Jelena Čeriman, „O Zakonu o finansijskoj podršci porodici sa decom i njegovim posledicama“. Dostupno na: https://rs.boell.org/sr/2020/01/16/o-zakonu-o-finansijskoj-podrsci-porodici-sa-decom-i-njegovim-posledicama#_ftn6 (pristupljeno 11. 05. 2021).

²³ Ivana Dobrotić, i Nada Stropnik, „Gender equality and parenting-related leaves in 21 former *socialist countries*“, International Journal of Sociology and Social Policy, 2020. Dostupno na: https://www.incare-ptyc.eu/wp-content/uploads/2020/03/Dobrotic-Stropnik-Gender-equality-parental-leave_EFSC_final.pdf (pristupljeno 11. 05. 2021).

rodne ravnopravnosti u brizi i staranju o deci²⁴ i stavlja dodatni teret na pleća žena od kojih se zahteva balansiranje porodičnog i profesionalnog života²⁵. Pritom, žene čine i većinu radne snage u sektoru brige o deci, te se deficiti i štednja u okviru državnog budžeta reflektuju direktno na materijalni status i položaj žena. Žena je glavna, a često i jedina nositeljka brige o deci, starijima, bolesnima itd. u okviru porodice, glavnog aktera politika brige u Srbiji.

Kada je reč o brizi o starijim osobama, primetan je raskorak između normativnog okvira i praktične realizacije zagarantovanih prava starijih lica. I ovde je porodica glavni nosilac brige, a slede je prijatelji i komšije, te u manjoj meri organizacije civilnog društva, humanitarne organizacije i udruženja penzionera, dok marginalnu ulogu u pružanju brige imaju institucije lokalne samouprave. Iako svaka četvrta starija osoba u Srbiji ima potrebu za dodatnom podrškom u svakodnevnom životu, samo 9% starijih osoba preko 70 godina koristi neko od prava/usluga/programa podrške²⁶. U 58 od 165 opština u Srbiji postoji vaninstitucionalna podrška starijim licima, s tim da pomoć u kući koristi samo 0,28% osoba starijih od 60 godina, a dnevne centre ili klubove 1% starijih osoba, što svedoči i o

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ Jelena Čeriman, Irena Fiket, i Krisztina Rácz, *Žongliranje između patrijarhata i prekarijata: Usklađivanje porodičnih i profesionalnih obaveza akademskih radnica*, Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu : Centar za etiku, pravo i primenjenu filozofiju, 2018.

²⁶ Nadežda Satarić, Mirjana Rašević, *Vaninstitucionalna zaštita starijih ljudi u Srbiji*, Beograd: NVO „Snaga prijateljstva“ Amity Beograd, 2007, str. 82. Dostupno na: http://www.amity-yu.org/wp-content/uploads/2017/02/vaninstitucionalna_zastita_starih_ljudi_u_srbiji_amity.pdf (pristupljeno 15. 06. 2021)..

njihovoj slaboj informisanosti, ali i o lošoj mreži institucija podrške²⁷.

Uz sve navedno, sistem ostaje potpuno slep za jedan deo stanovništva koji mu je nevidljiv usled nemogućnosti da ostvari status građanina budući da ne poseduje lična dokumenta i nema adresu stanovanja jer živi i radi na ulici (korišćenje narodne kuhinje, na primer, zavisi od posedovanja ličnih dokumenata itd.). Budući strogo birokratizovan, sistem socijalne brige funkcioniše po sistemu podnošenja i odobravanja dokumentacije za određenu uslugu, te nepismeno stanovništvo, starije osobe u ruralnim oblastima s lošom infrastrukturom, bolesni i onemoćali o kojima niko ne brine, nisu u mogućnosti da pristupe uslugama i ustanovama brige. Uz to, institucije sistema neretko iskazuju i diskriminatorne stavove i prakse prema ranjivim kategorijama stanovništva, naročito Romima²⁸. S tim u vezi je i kultura neformalnosti i široko rasprostranjenog nepoverenja u institucije koja prevlađuje u ovom delu jugoistočne Evrope.²⁹

Šta da se radi?

Politike brige tragaju za alternativama dominantnoj

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Teresa Janevic, et al. „There's no kind of respect here“ A qualitative study of racism and access to maternal health care among Romani women in the Balkans *International Journal for Equity in Health*, Vol. 10, br. 1, 2011, str. 1-12

²⁹ Christian Giordano, and Nicolas Hayoz (Eds.). *Informality in Eastern Europe. Structures, Political Cultures and Social Practices*. Peter Lang AG, 2013 Gazela Pudar Draško, Irena Fiket, & Jelena Vasiljević. „Big dreams and small steps: comparative perspectives on the social movement struggle for democracy in Serbia and North Macedonia.“ *Southeast European and Black Sea Studies*, 20(1), 2020, str. 199-219.

organizaciji društvenog života koja u prvi plan stavlja individualistički način života, ekonomsku i socijalnu misao koja u tržištu vidi jedini izbor kada je u pitanju delotvorno organizovanje privrednog, pa i društvenog života, zanemarujući značaj kolektiva i institucionalne podrške. U narednim redovima ponudićemo nekoliko predloga za unapređenje politika brige i upućujemo ih predstavnicima i predstavnicama institucija i organizacija koje kreiraju i primenjuju ekonomske i socijalne politike, kao i svima onima koji rade u ovoj oblasti ili je istražuju. Preporuke ciljaju na smanjenje demonstriranih i rastućih socijalnih nejednakosti građana i građanki Srbije.

Iz pregleda stanja u Srbiji vidljiva je duboka kriza socijalnih prava, a s njom i potreba za novom socijalnom politikom. Iskustvo različitih zemalja ukazuje da su u sprovođenju politika brige uspeh imala ona društva u kojima je bio izražen visok stepen solidarnosti. Stoga, pored implementacije politika brige u zakonodavstvo³⁰, apsolutno je neophodna i unutrašnja, etička spona koja će nadahnjivati državne strukture, budući da samo postojanje institucija nije dovoljno. Potrebno je uspostaviti nove vrednosti koje bi mogle napraviti odmak od individualističkog načina života i *oživeti duh solidarnosti i dobrotvornosti*. Današnja socijalna politika nije samo briga države, nego je i odraz vrednosti u jednom društvu i plod je saradnje i odgovornosti svih članova i članica društva. Solidarnost, stoga, mora poprimiti institucionalne oblike unutar nove, delatne, socijalne politike.

Na osnovu analize stanja u Srbiji, moguće je dati nekoliko preporuka za promenu i poboljšanje:
Sprovoditi kontinuiranu analizu regionalnih i lokalnih

³⁰ Martha Nussbaum, „Capabilities as Fundamental Entitlements: Sen and Social Justice“, *Feminist Economics*, vol. 9, br. 2-3, 2003, str. 33-59.

potreba, kao i proveru stavova građanstva prema politikama socijalne pomoći u zemlji, odnosno nivo zadovoljstva pruženom podrškom, dostupnost i kvalitet iste, kvalitet javne uprave, poverenje u institucije i tome slično. U analizama potreba, posebno isticati potrebe grupa koje nisu u poziciji da se izbere za sopstvene interese. U ovom području treba istražiti i efekte ispoljavanja institucionalne diskriminacije u pružanju podrške višestruko ranjivim kategorijama stanovništva.

Imajući u vidu da je glavni akter brige u Srbiji porodica, a unutar nje – žena, mere iz oblasti politika brige bi trebalo razvijati tako da su „usmerene na celokupni položaj žena koji je definisan i rodnom dimenzijom i sistemom ekonomske eksploatacije“³¹, a s posebnim naglaskom na olakšice u pravcu usklađivanja roditeljstva i profesionalnog života žena i rušenje patrijarhalne kulture u radnim kolektivima³². Uloga muškaraca treba da bude redefinisana, tako da zakonska rešenja podstiču njihovu veću participaciju u tradicionalno „ženskim“ aktivnostima u domaćinstvu i roditeljstvu uz oslobađanje od stigme.

Uskladiti kapacitete javnih institucija i organizacija, kao i infrastrukturu sa procenjenim potrebama stanovništva na lokalnom nivou. Preporuka je da se ovo postigne kroz analize efikasnosti koje su usklađene sa specifičnostima pojedinih usluga ili ciljnih grupa, ali i sa analizama potreba zaposlenih u datim institucijama imajući u vidu da posluju u kontekstu

³¹ Jelena Čeriman, i Verica Pavić Zentner, „Rod i siromaštvo: Pristup žena i devojčica socijalnim uslugama u ruralnim područjima Srbije“, Sociološki godišnjak, br. 10, 2015, str. 377–392.

³² Videti preporuke koje su razrađene u: Balša Delibašić, Gazela Pudar Draško, i Irena Fiket, *Univerziteti između meritokratije i patrijarhata: žene i moć delanja*, Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2018, str. 121–123.

društva kojem je potrebna asistencija (*assisted society*)³³ „u artikulaciji svojih prerogativa prilikom ostvarivanja solidarne socijalne zajednice koja teži pravičnosti i jednakosti.“³⁴ Lokalne institucije i njihovi predstavnici i predstavnice treba da imaju veću autonomiju, ali i veću odgovornost u sistemu koji obezbeđuje asistenciju.

Načiniti odmak od liberalnog kapitalizma i kapitalizma milosrđa³⁵, odnosno korak prema kreativnom uključivanju nasleđa i iskustva socijalizma u osmišljavanje novih politika brige u kontekstu progresivnih politika sa kvalitativno-transformacionim potencijalom:

To prvenstveno znači da se ideja napretka u integralnoj socijalnoj politici mora shvatiti u širem kontekstu od samo materijalnog. Takva politika prvenstveno treba da služi postizanju sveopšteg blagostanja, a ne profita.

U prethodno navedenom smislu, država se ne poima kao neutralna instanca. Zapravo, u oblasti politika brige uloga države je da ukroti moć krupnog kapitala, jer ni ona sama ne sme biti plen moćnih interesnih grupacija već aktivno delati na društvenoj promeni koja se temelji na principu solidarnosti i dostojanstvenog života svojih građana i građanki.

³³ Sanja Milutinović Bojanić, „Uvod – teorijska utemeljenost istraživanja“, u: Sanja Milutinović Bojanić, Jelena Čeriman, Verica Pavić Zentner, *Siromaštvo, ruralnost, rod: Istraživanje funkcionisanja sistema socijalne zaštite u ruralnim oblastima Srbije*, Beograd, Univerzitet u Beogradu: Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu : Centar za etiku, pravo i primenjenu filozofiju, 2016, str. 9–18.

³⁴ *Ibidem*, str. 9.

³⁵ Više na ovu temu, o kritici institucije milosrđa i filantropije kao onome što onemogućava nastavak postojećeg sistema, vid. Dean Spade, „Solidarity Not Charity: Mutual Aid for Mobilization and Survival“, *Social Text*, vol. 38, br. 1, 2020, str. 131-151.

Solidarnost ne sme značiti tutorstvo nad drugim već podršku koja vodi ispunjavanju mogućnosti brige o sebi, ali i o opštem dobru. To uključuje nepatvoreno razumevanje međusobnih položaja i sklonost ka uzajamnoj brizi i promišljanju. Ideja solidarnosti znači stoga ograničenje nejednakosti.

Osigurati jednake mogućnosti razvoja insistiranjem na punoj zaposlenosti i osiguravanjem sveobuhvatnog pristupa kvalitetnom školstvu, zdravstvu, stanovanju, te univerzalnoj zaštiti od glavnih socijalnih rizika kao što su bolest, nezaposlenost, povrede na radu i siromaštvo.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

304
364

ЂЕРИМАН, Јелена, 1981-

Na šta mislimo kada kaĝemo ---. Nove politike brige /
Jelena Ćeriman i Zona Zarić. - Beograd : Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet : Institut za demokratski angaĝman jugoistoĉne Evrope, 2021 (Beograd : Colorgrafx).
- 17 str. ; 18 cm. - (Edicija Trg)

"Ova publikacija je nastala u okviru projekta 'Angaĝuj, inspiriši, osnaĝi: Rizom angaĝovane demokratije.'" --> kolofon.
- Tiraĝ 100. - Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-80484-70-9 (IFDT)

1. Зарић, Зона, 1987- [аутор]
а) Социјална политика

COBISS.SR-ID 41532937